

VOORAF

DICK DE JONG

De vakantie tijd is voor de meeste mensen voorbij. Ook voor mij. Tijdens mijn vakantie in Duitstalige gebieden (mondkapje op en bij elke openbare gelegenheid inschrijven) had ik de mogelijkheid om uitgebreid te kunnen kijken naar hoe daar wordt gebouwd. Op veel plaatsen is daar de sterke en vooral zware constructie, die tot rond de Tweede Wereldoorlog ook bij ons in Nederland op het platteland veel werd toegepast, te zien. Zware balken vormen daarin het hoofdbestanddeel. Zij dragen als het ware de rest van de constructie en daarmee het gehele gebouw. Feitelijk zoals ooit de eerste gebouwen zijn neergezet: eerst de balkconstructie (de gebinten) en daaromheen als een soort huid alles wat de mens moest beschermen tegen de weersomstandigheden, zoals wind en regen, warmte en kou.

Wat me ook is opgevallen zijn de grootte van de boerderijen. Met name de stallen lijken daar veel kleiner en de koppels koeien veel minder omvangrijk dan bij ons. Let wel op; ik gebruik het woord 'lijken', omdat ik geen enkele goede feitelijke onderbouwing heb. Ik baseer me op wat ik met eigen ogen zie. Ook is er soms heel weinig verschil tussen een boerderij en een ander gebouw, of een boerderij in een dorp of in een stad. Naast een mesthoop een spiksplinternieuw benzinstation. Of een stal naast een hotel. Een combinatie van boerderij en Gasthof, zie je ook nogal eens. Het lijkt (let op het woord!) erop dat de overheid zich daar minder bemoeit met de landbouw en veeteelt dan hier.

REACTIES

Dat Boer & Hoeve wordt gelezen blijkt uit het feit dat we nogal eens een reactie krijgen. Vaak slechts een enkel positief woord, maar soms is er aanleiding voor een wat uitgebreider bericht. Hieronder volgen er twee.

SCHUUR

In een vorige editie was deze authentieke schuur afgebeeld. De eigenaar, Willem Aanen, heeft hem intussen vervangen voor een moderne versie, voorzien van zonnepanelen.

Een goed voorbeeld hoe je een bestaand en niet meer functioneel gebouw kunt behouden. Zoals onze voorouders eeuwen achtereen hebben ervaren gaat hout nu eenmaal maar relatief korte tijd mee. En wees eerlijk: dit is toch 'honderd keer' mooier dan een uit betonplaten opgetrokken prefab garage, zoals je hier en daar aantreft...

HERKOMST NAAM

Sjoerd Veerman reageerde op de herkomst van de naam Krimpenerwaard. Die naam zou zijn afgeleid van het dorp Krimpen aan de Lek en die naam is weer afkomstig van een kleine gemeenschap ter plekke: Crempene, een plaats aan de dijk waar zich jagers en vissers hadden gevestigd. In de tijd dat dit gebeurde had ons land nog geen eigen (Nederlandse) taal, maar werden woorden overgenomen die de mensen van elders meebrachten. In dit geval speelt het Engels 'to crimp' hier een rol. In de betekenis van buigen, krom of bocht. Dus in dit geval een bocht of kromming in de rivier. Twee andere betekenissen, die van samentrekking en een krempe als opstaande rand (zoals bedijking), versterken dit wel, maar zijn niet de hoofdbasis van de herkomst.

ZELFVOORZIENEND

Op een van de laatste dagen van augustus werd ergens in Oud-Alblas deze foto gemaakt. Een keurig onderhouden moestuin. Meestentijds zie je ze in minder vorm. Dat wil zeggen dat ze vol staan met onkruid. Rucht zeggen we hier in de streek. Zeker in deze tijd van het jaar. In de hedendaagse samenleving is het mode geworden om duurzaamheid na te

streven. Het staat hier minder positief dan bedoeld. Misschien wel omdat er meer over wordt gepraat dan uitgevoerd. In de jaren vijftig, zestig, was er een mooie kreet: begin een betere wereld; begin bij je zelf. Met dat 'je' werd overigens niet jezelf bedoeld, maar 'die ander'.

En daarmee komen we op zelfvoorziening. Duurzaamheid is iets dat altijd al bestond en dat qua uitvoering ooit de gewoonste zaak van de wereld was voor het merendeel van de mensen, zeker in ons werkgebied. Simpelweg omdat er geen supermarkten waren, waar de groenten al dan niet in plastic op de klant liggen de wachten.

Aan de Hardinxveldse Parallelweg woonde ooit Marinus Kooi, een echte groenteboer. In de volksmond 'Kooichie' geheten. Een vrijgezel, die overdag op zijn knieën op zijn land te vinden was en 's avond steevast aan de voor het raam geschoven tafel in het achterhuis op een knopstoel zat. Daar wachtte hij op zijn klanten. Toen hij wat ouder werd kwam hij al aan het eind van de middag terug in zijn boerderijtje. Niet vanwege zijn ouderdom, maar omdat de klanten dat prettiger vonden. Op de flinke lap grond achter zijn bedoening groeide van alles, dat hij aan huis verkocht. Vanuit de aan het boerderijtje gebouwde schuur. Op een lemen vloer stonden wat oude veilingkisten met verschillende seizoensgroenten, aardappels (waaronder paarsputjes) en na de zomer ook appels en peren. Dicht bij de deur een grote bascule en op een oude tafel een balansweegschaal. Zijn akkers brachten veel meer op dan hij voor zichzelf nodig had en hij verkocht dat aan zijn klanten. Meestal vaste klanten, die speciaal kwamen voor al het smakelijke dat dicht bij huis te koop was. Duurzamer kan niet.

Diezelfde duurzaamheid straalt deze foto uit.

Dahlia's staan niet alleen heel mooi in de tuin, maar ook als bos in huis doen ze het goed. Tegenwoordig zijn we vaak geneigd om bij de bloemist of de supermarkt een bos 'mee te nemen'. Ooit plukte menigeen op zaterdagmiddag in de eigen tuin een verse bos. Maar dat was in de tijd dat er nog geraniums voor het raam stonden. Nu zijn dat orchideeën, wit of witpaars.

GOUDEN HANDEL

Je ziet zo hier en daar meewarige blikken als je zegt dat je geen elektrische fiets hebt. 'Jullie geen e-bike? Zo duur is zo'n fiets toch niet!' Een vriendelijke aanmoediging om de (op-)stap maar te wagen. Bij ons is het 'nee' en dat blijft zo. Mijn vrouw en ik bestijgen het stalen ros alleen als het weer geschikt is. Een beetje wind is niet bezwaarlijk. We rijden niet zulke verre afstanden en ons uitgangspunt is dat we altijd de kerktoren van ons dorp moeten kunnen zien. Is het toeristische fietsen voor senioren+ nog aantrekkelijk? Veel fietspaden in onze regio overschreden inmiddels al lang de houdbaarheidsdatum. Er moet plaats zijn voor mensen met een 'ouderwetse' stadsfiets, voor mensen met een mountainbike, voor de snorfiets, voor 'elektrische' fietsers en nu ook voor de berijders van de e-bike: ongeveer 40 km per uur. Je schrikt je rot als ze je voorbij zoeven! De fietsenhandel is een gouden branche: het is een slecht land waar het niemand goed gaat!

HET BOERENLEVEN IN DE 18^E EEUW

INLEIDING

In de 18^e eeuw vormde de boerenbevolking misschien nog wel het grootste deel van de bewoners, maar was al niet meer zo groot als in de middeleeuwen. Een groot deel van de Nederlanders leefde op het platteland, buiten de stad. Ook daar was een groot verschil in arm en rijk. Rijke boeren bezaten vaak veel grond en genoten veel aanzien. Dit artikel gaat vooral over de minder rijke, arme en anonieme boeren. Niet specifiek in onze omgeving, maar meer zoals de situatie was op verschillende plekken in Nederland. Armen waren er veel. De 18^e eeuw kenmerkte zich door een groeiende armoede en in de periode 1780-1860 was sprake van de grootste neerwaartse spiraal van de Nederlandse welvaart ooit.

ARME GROND

Qua welvaart is er een onderscheid te maken tussen het kleigebied van West- en Noord-Nederland en het zandgebied van Oost- en Zuid-Nederland. Het type bodem, de vruchtbaarheid ervan, bepaalde de welvaart van de boeren van toen. Door de rivieren is de bodem in het noorden en westen over het algemeen een stuk vruchtbaarder dan de kale, zandgronden in het oosten en zuiden. Ook waren op veel plaatsen veengronden, die niet geschikt waren voor akkerbouw. Veel van de grond daar bestond tot het einde van de 19^e eeuw nog uit 'woeste grond', waarvan heide het meest voorkomend was: ruim twintig procent van het oppervlak van Nederland.

Kenmerkend boerendorp.

HYGIËNE

Na de middeleeuwen ontstond op de armere gronden (voornamelijk in Brabant) de potstal. Een stal waarin de mest werd opgepot. Deze werd vervolgens op bepaalde tijden bedekt met een

nieuwe laag stro, waardoor het vee steeds hoger kwam te staan. Als een bepaalde hoogte van dit mengsel was bereikt, werd stal gelegegd en werd de brei gebruikt om de akkers en weilanden te bemesten. Juist op schrale gronden was het zaak om zo veel mogelijk mest te produceren en dit was dan ook een arbeidsintensief gebeuren, dat het hele jaar door doorging. De potstallen in Brabant waren verre van schoon en van hygiëne was nauwelijks sprake. De stal was donker en de koeien waren vuil, wat de kwaliteit van de melk bepaald niet ten goede kwam. De aaneenschakeling van boerderij en stal was in feite heel ongezond vanwege de verspreiding van ammoniakdampen door de mest. Dat was niet alleen schadelijk voor het dier, maar vooral ook voor de mens. De mest drong zelfs door in de bodem en verontreinigde het grondwater en daarmee de waterput bij de boerderij, waardoor het water minder geschikt werd om te drinken.

In onze streken had de ammoniak een zeer nadelige invloed op de muren van de boerderijen. De daarin aanwezige salpeter trok door de vloer naar het voorhuis en verpulverde daar de stenen en het cement.

SOCIALE LADDER

In de natte gebieden in het westen en in Friesland was het boerenbedrijf beperkt tot het houden van vee. De bodem was hier niet altijd geschikt voor het verbouwen van gewassen en daardoor werd naar andere inkomstbronnen gezocht zoals het houden van eendenkooien.

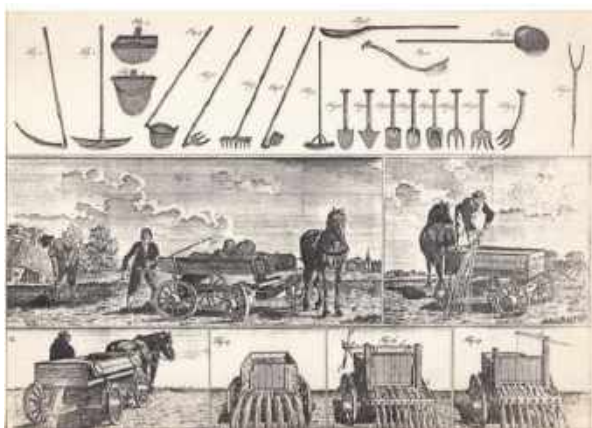

De meeste mensen in de dorpen leefden meestal van de landbouw. Het leven van een boer kon qua welvaart en status erg verschillen en daarbij gold, dat hoe verder je van het eigenlijke boerenwerk stond, hoe beter je het had. Bovenaan de sociale ladder stonden de molenaars, handelaars en bierbrouwers. Daarna kwam de weinig voorkomende zelfstandige boer met eigen land en vee, en dan de pachtboer of halfman. Deze laatste bezat een pachtboerderij en moest de helft van zijn oogst afstaan aan de herenboer. Daarnaast kreeg de kerk nog een tiende van de opbrengst, het tiendrecht, die pas met de Tiendwet van 1907 verdween.

Pachtboerderijen vormden een klasse op zich, waarbij ook een aantal knechten en meiden werkten. Afhankelijk van het seizoen kwamen daar nog dagloners of landarbeiders bij. Dan waren er ook keuterboeren, die zelf een klein stukje grond en een moestuin bezaten, maar die waren niet in staat hiervan te leven en moesten daarom extra werk verrichten op het land van een grotere boer. De gezinnen van deze landarbeiders leefden in een klein huisje, meestal dichtbij de (heren)boerderij.

Als het gezin vee had, leefde dit vaak in dezelfde ruimte onder één dak. Het leven bestond uit seizoensgebonden arbeid met lage lonen. Het is dus goed voor te stellen dat deze gezinnen alles moesten doen en elke mogelijkheid tot arbeid moesten aanpakken om een beetje rond te kunnen komen. Keuterboeren waren meestal werkzaam in de akkerbouw, maar ook in de veeteelt kwamen ze voor, maar heel weinig.

Uit 'Natuurlijke historie van Holland'

VEETEELT

In West Nederland en in Friesland was de verdeling van welvaart ongeveer hetzelfde geregeld. Ook hier waren er grotere boeren met veel grond, die gebruik maakten van de arme bevolking om werk te laten verrichten op het land. De boer deed samen met zijn knechten de werkzaam-

heden op het land. De knechten deden voornamelijk het zware werk, zoals gras maaien en hooien en het verbouwen van gewassen (ploegen, zaaien en oogsten). Het gras werd gemaaid, gedroogd (soms op ruiters) en gekeerd, waarna het werd opgeslagen op de hooizolder. Voor deze arbeidsintensieve, zware werkzaamheden waren ook werktuigen nodig, zoals ploegen en wagens.

VERDIENSTEN

Een gemiddelde knecht verdiende ongeveer 55-60 Carolusgulden (1 Carolusgulden bedroeg 20 stuivers). De boerin zorgde, samen met de meiden, voor de tuin: ze deden de groente- en fruitteelt, conserveerden na de oogst, verzorgden de kippen (eieren rapen en kippen slachten) en werkten ook mee bij het melken van de koeien. Deze werden in de zomer buiten gemolken en de melk moest dan naar de boerderij worden gedragen. Een meid verdiende ongeveer 25-30 Carolusgulden.

Ter vergelijking: een hectare landbouwgrond kostte omstreeks 1750 ongeveer 200 gulden. Het lijkt dus bijna onmogelijk voor een knecht om een eigen, zelfvoorzienend bestaan als boer op te bouwen, simpelweg omdat er vrijwel niets overbleef om te sparen. Sommige zaken, zoals melk, kon ook worden verkocht in het dorp of worden verhandeld op de weekmarkt in de dichtstbijzijnde stad. Hoeveel een boer kon verhandelen of verkopen hing af van de productie: hoe meer overschot er na het kaasmaken was, des te meer er verhandeld kon worden. De goederen werden met behulp van paard en kar naar de handelsplaats (dorp of stadskern) vervoerd.

ZORGEN

Over het algemeen kan het beroep van landarbeider, keuter, knecht of meid als zwaar worden bestempeld. Het leven bestond uit volle dagen hard werken. Daarbij kwam nog het gebrek aan hygiëne en soms zelfs een gebrek aan eten, wat weer tot ziekten en zelfs verhongering kon leiden. Veelvoorkomende ziekten waren de pokken, dysenterie en syfilis. Deze laatste kon ook gevaarlijk zijn voor zwangere vrouwen, omdat de bacterie de foetus kon besmetten. Het kind kon dan dood worden geboren of ernstig letsel oplopen.

Naast dit alles veroorzaakte het zware werk makkelijk slijtage en dit leverde weer problemen op met de spieren en gewrichten. Een voorbeeld hiervan is de 'melkerskramp'. Als een boer veel koeien had en hij of de boerin moest ze allemaal met de hand melken, kon er na langdurig en intensief melken kramp ontstaan in handen en armen. Naast het 'gewoon' ziek zijn en de slijtage van het lichaam konden ziekten zoals de veepest tot minder productiviteit leiden, dus werd er minder verdiend en sloeg de honger sneller toe. Epidemieën van de veepest in de 18^e eeuw kwamen voor in 1713/14, 1745/46 en 1765-1768. Het betekende naast de stijgende voedselprijzen vaak de ondergang van veel boerenbedrijven.

TENSLOTTE

Vrije tijd is iets wat toen niet aan de orde was. Het beroep van landarbeider bleef nog tot aan de Tweede Wereldoorlog bestaan, waarna het met de ontwikkelingen in de landbouwmechanisatie aan zijn einde kwam. Daarnaast kwamen er met de industrialisatie meer en beter betaalde banen in de industriële sector. Het paard werd vervangen door de tractor en diensten van de landarbeider werden vervangen door die van het loonbedrijf. In de 18^e eeuw werd het boerenbedrijf vaak van vader op zoon doorgegeven, waardoor boeren generaties lang op dezelfde plek bleven wonen. Door trouwen (dochters) of door kansen en mogelijkheden in de stad werd er wel verhuisd. Een familie met een boerenbedrijf hield het gemiddeld vier generaties lang vol.

BOERDERIJEN IN DE KRIMPENERWAARD

INLEIDING

In het februarinummer van 2020 is gestart met 'het verhaal', zoals het in 1969 verscheen in het boek De Krimpenerwaard van Catharina L. van Groningen. Hier een vervolg.

HET ACHTERHUIS

Bij de traditioneel ingedeelde boerderij lag achter de brandmuur ter diepte van een gebintvak een woonkeuken en een werkruimte. Bij een aantal boerderijen stond deze travee ooit in open

verbinding met de stal, die zelfs voor een deel tot aan de brandmuur kon doorlopen. Na het midden van de 19^e eeuw werden die open stallen waarin gekookt en geleefd werd verboden. Dit was een hygiënische maatregel die ter bestrijding van de veeppest getroffen werd. De woonkeuken werd met houten schotten of muren van de stal afgescheiden. Hierin zit een deur naar de stal en meestal een klein raampje waardoor men de stal in het oog kon houden. Dat de beide ruimtes ooit onverdeeld waren kan men in sommige gevallen nog zien aan het onder het schot of de muur doorgaande plaveisel.

Dit deel van de boerderij werd het 'achterhuis' genoemd. De woonkamer/keuken neemt meestal één zijbeuk plus de middenbeuk in beslag. Hier staat de schouw (met betegelde boezem). De werkruimte of wringkamer bevindt zich dan in de andere zijbeuk. Een dergelijke indeling is overigens niet standaard. In plaats van een wringkamer kan er sprake zijn van een slaapruijnte of een boenhok, al naar gelang de behoefte. Zelfs kan de stal tot aan de brandmuur verlengd zijn.

Bij de boerderij aan de Oudelandseweg 21 te Ouderkerk uit 1905 zijn wring- en boenhok in hout buiten het bouwlichaam tegen de linkerzijgevel aangebouwd. Hier stond ook de kleine elektrische karn.

Deze indeling en dit gebruik van het achterhuis ziet men niet alleen bij de rechthoekige boerderij, maar ook bij de L- en T-vormen.

Oudelandseweg 18 te Ouderkerk a/d IJssel

De midden 17^e eeuwse boerderij Bouwlust aan de Bovenberg 54-56 heeft een zeer fraai ingericht achterhuis. Over vrijwel de hele breedte is een woonkamer ingericht met betegelde wanden uit omstreeks 1800. De bijbehorende schouw is afgebroken. Op de zolder is echter de 17^e eeuwse schouwboezem en een daar tegenaan staande vroeg 19^e eeuwse boezem nog aanwezig. Het merendeel der tegels is waarschijnlijk door een latere eigenaar ingebracht. De woonkamer heeft in de brandmuur twee, inmiddels gedichte, doorgangen naar het voorhuis: een naar de kelder en een naar de middenkamer. In de wand tussen woonkamer en stal zijn twee roedevensters en een deur geplaatst.

Aangezien de zijmuren bij de meeste oude boerderijen laag waren, konden er maar kleine vensters en lage toegangen aangebracht worden, waardoor de vertrekken in het achterhuis donker waren. Om een betere toegankelijkheid en verlichting inmet name de woonkeuken te krijgen, moest men het venster en de deur ter plaatse verhogen, waardoor de dakvoet daarboven werd opgelicht. Bij een verdere ontwikkeling ziet men dat er zelfs een hele uitbouw in de vorm van een kapel met tuitgevel tot stand komt die met een steekkapje op het hoofddak aansluit. Afgezien van een venster kon daar ook een deur in opgenomen worden. De meeste van deze kapelvormige uitbouwen bleven binnen het gevelvlak.

Deze uitbouwen en vergrotingen dateren van de tijd dat het dagelijks leven naar de woonkeuken verplaatst werd en de behoefte aan een betere verlichting manifest werd: zo tegen het eind van de 18de eeuw. Daarom ziet men het uitbouwen van de werkgedeelten pas na die tijd een grote vlucht nemen. Voordien komt een kapelvormige uitbouw vooral bij de grote boerderijen voor en hangt het waarschijnlijk samen met gescheiden functies: het voorhuis diende als woning voor de heer, het achterhuis en de stal was voor de boer. Aan de architectuur van de zijtopgevels is bij bovengenoemde exemplaren bijzondere aandacht geschonken. In het geval van Bouwlust is de kapelvormige uitbouw met fraai versierde zijtopgevel, getuige bouwnaden in het metselwerk, enkele jaren ná de bouw van de boerderij tot stand gekomen.

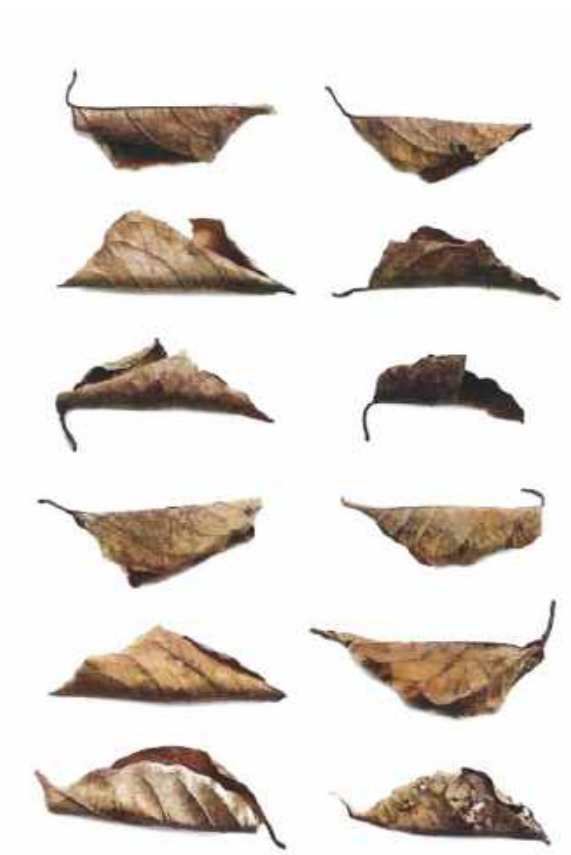
KOEIEN

Deze keer gaat het niet over koeienrassen, maar meer over hoe koeien reageren op wat hun overkomt. Een vorige keer is gevraagd waarom koeien soms zo dicht op elkaar staan in de wei. De reden daarvan is dat ze zich dan beschermen tegen de vele vliegen.

Behalve voor wie het niet wilde zien was op de warme dagen die we de afgelopen zomer mochten genieten duidelijk te merken dat koeien behoefte hebben aan koelte en bescherming. Op diverse plaatsen langs de rivieren waren badende koeien te zien. En elk schaduwrijk stukje weiland was bevolkt met vee.

GEVALLEN BLAD

Ergens in de tweede helft van augustus heeft het zo'n anderhalve dag lang flink gestormd. Het resultaat was dat menige straat en grasveld bezaaid lag met vallend blad. Dat was nog maar nauwelijks gevallen en in de luwte van de storm zag je overal mensen woest met een bezem in de weer. Dat blad moest weg. Vegen, vegen en nog eens vegen. Dat je ook op een andere manier naar gevallen blad kan kijken blijkt uit de afbeeldingen hiernaast en hieronder. Zo is blad bedoeld: om naar te kijken en van te genieten. Niet om op te vegen.

Lakerveld
ingenieurs- & architectuurbureau

herbestemming, restauratie, renovatie & nieuwbouw

www.lakerveld-noordeloos.nl

Herbestemming Maria Johanna Hoeve Noordeloos

KOOL & VAN DEN TOREN

Dé makelaardij van de Alblasserwaard

Bezoekadres: Oude Alblas 104, 3484 GA Alblas, t: 0184 691344, v: 0184 691345

www.abdocoontstreek.nl

BOERDERIJ & ERF

alblasserwaard - krimpenerwaard - vijfheerenlanden

secretariaat: Sluis 57 2964 AT Groot-Amers
0184-661425 of 06-53759618
secretariaat@boerderijenerf.nl www.boerderijenerf.nl

REACTIE & SAMENSTELLING: Dick de Jong – 0622845889

Bij het sorteren van een voorraad (kinder)boeken bleek daartussen een alleraardigste uitgave te zitten van de kip. Een prachtig oud boekje, met achterin vier uitslaande prenten.